

SPIS TREŚCI

Kilka słów wstępu	7
Eugeniusz Czaplejewicz <i>U źródeł literatury emigracyjnej.</i> <i>Jeden z najstarszych toposów literatury europejskiej</i>	10
Marian Płachecki „Emigracja”: <i>Paradygmat 1900</i>	30
Arent van Nieuwerkerken „...piszę na Babilon/ do Jeruzalem”. <i>Polski romantyzm: poezja synów osieroconych w sile wieku</i> <i>wobec poezji sierot-pogrobowców</i>	43
Ewa Wiegandt <i>Emigracyjne teorie „małych ojczyzn”</i>	63
Bożena Karwowska <i>Kategoria wygnania w anglojęzycznych</i> <i>dyskursach krytycznoliterackich. Czesław Miłosz, Josif Brodski</i>	79
Judit Reiman <i>Wyspa literacka uchodźstwa polskiego</i> <i>na Węgrzech w latach 1939–1945</i>	96
Edward Możejko <i>Polska kultura emigracyjna w Kanadzie</i> <i>a polityka wielokulturowości</i>	107
Basil Kerski <i>François Bondy i Kongres Wolności Kultury</i>	121
Zuzanna Wasilewska-Lipke <i>Pisarz emigrant we własnym</i> <i>teatrze pamięci – na podstawie tekstów „Drugiej Emigracji”</i>	134
Hanna Gosk <i>Twórcy emigracyjni najstarszego pokolenia</i> <i>wobec Historii. Walerian Meysztowicz, Karol Wędziagolski,</i> <i>Franciszek Wystouch</i>	155
Nina Taylor-Terlecka <i>Tymon Terlecki. Emigrant – etos</i> <i>i rzeczywistość</i>	169
Andrzej Stanisław Kowalczyk <i>Jerzy Giedroyc – Mieczysław</i> <i>Grydzewski: dwa style bycia emigrantem</i>	183
Arleta Galant <i>Emigracja i trudna prywatność w „Dzienniku”</i> <i>Jana Lechonia</i>	198
Marcin Jurek <i>Parawany emigracyjnej oczywistości. Wymiary</i> <i>wygnania w pismach Józefa Czapskiego</i>	213
Renata Sowińska <i>„Zachować spokój wewnętrzny i pracować</i> <i>nad sobą...” — filozofia twórcza Józefa Czapskiego</i>	226
Stanisław Wawrzyniec Zajac <i>(Nie)spotkanie Ameryki.</i> <i>Zygmunta Haupta Podróż do Louisiany</i>	236
Aleksander Fiut <i>Wrastanie w Amerykę. Strategie pisarskie:</i> <i>Czesława Miłosza, Andrzeja Brychta i Jerzego Kosińskiego</i>	252
Janusz Margański <i>Gombrowicz i rozkosze marginalizacji</i>	269

Józef Olejniczak <i>Witold Gombrowicz wraca do Europy</i> (cz. 2). „Dziennik Trans-Atlantycki” wobec emigracyjnych relacji z podróży	278
Michał Legierski <i>Emigracja jako manifest artysty</i> – Witold Gombrowicz	291
Paweł Rodak <i>Dziennik pisarza emigracyjnego: mowa, pismo, druk. Witold Gombrowicz</i>	296
Katarzyna Misztal <i>Być sobą w Argentynie.</i> <i>O Gombrowiczowskiej utopii szczerości i literaturze</i> „prawdziwie” południowoamerykańskiej.....	304
Andrzej Zieniewicz <i>Poemigracyjny niepokój. Gustaw</i> <i>Herling-Grudziński, „Dziennik pisany nocą” (1989–1992)</i>	313
Jakub Beczek <i>Dialektyka mitu. Parę uwag o Jana Emila</i> <i>Skiwskiego emigracyjnym dyskursie politycznym</i>	330
Tomasz Wójcik <i>Bolesław Miciński. Pre-figury emigracyjności</i>	339
Małgorzata Kowalewska <i>Obertyńska nie dość znana.</i> <i>Dokumentacje, sakralizacje, fantastyka – trzy struny</i> <i>w twórczości pisarki</i>	351
Wojciech Ligęza <i>Powroty poetów emigracyjnych</i>	361
Wacław Lewandowski <i>Emigrant w poszukiwaniu wiary</i> <i>i nadziei. O pewnym wierszu Jana Lechonia</i>	386
Anna Wiczorek <i>Śmiech, śmierć, granica. O poezji</i> <i>emigracyjnej Mariana Hemara</i>	399
Marek Zaleski <i>Arcywzór biografii poety</i>	407
Alina Molisak <i>Narracje o wygnaniu w literaturze polskiej</i> <i>w Izraelu po roku 1948</i>	422
Kazimierz Adamczyk <i>Antynostalgia i nostalgia. Pamięć</i> <i>Polski w literackich świadectwach emigracji 1968</i>	434
Bernadetta Kuczera-Chachulska <i>Doświadczenie obczyzny</i> <i>a zapis poety. Arnold Ślucki</i>	455
Agnieszka Czyżak <i>Kazimierza Brandysa paryska monotonna</i> <i>codziennność</i>	468
Gabriel Gała <i>W „obcym idiomie”. O emigracyjnych</i> <i>doświadczeniach poety-tłumacza. Stanisław Barańczak</i>	478
Krzysztofa Krowiranda <i>Wizerunek emigranta w prozie</i> <i>polskiej lat dziewięćdziesiątych XX w. Natasza Goerke,</i> <i>Manuela Gretkowska</i>	492
Jarosław Klejnocki <i>„Ciamkowatość życia”. Aspekty</i> <i>emigracyjnej codzienności w poezji Grzegorza Wróblewskiego</i>	503
Indeks osób.....	519

KILKA SŁÓW WSTĘPU

Sytuacja twórcy na emigracji opisywana i przedstawiana była na rozmaite sposoby: jako dojmująca i przykra codzienność, jako zaszczytna lub ofiarna misja, jako przekleństwo, względnie jako jedna z odmian nowoczesnego wydziedziczenia i obcości artysty. Dla jednych emigracja była szansą wyjścia z polskiego partykularza w szeroki świat, dla innych zstąpieniem w anonimowość i pustkę, jedni widzieli w niej wyzwanie skłaniające do przewartościowania życia i poszukiwania nowej poetyki, inni żyli i pisali tak, jakby nie opuścili swojej Litwy, Mazowsza czy Galicji. Wszyscy borykali się z emigracyjną codziennością, która była przedmiotem beznamiętnego opisu, kpiny, satyry, przedstawiano ją patetycznie bądź sentymentalnie, względnie w ogóle jej nie przedstawiano. Innymi słowy, bycie pisarzem na emigracji obrastało mitologią twórcy wygnanego, zwycięzcy lub ofiary, zapoznanego geniusza, względnie kogoś z talentu obrabowanego. Pisarze polscy przebywający po roku 1939 na wychodźstwie różnie tematyzowali w swojej twórczości sytuację twórcy na emigracji, odwołując się do rozmaitych konwencji, języków i tradycji. Problematyzowali ją w utworach autobiograficznych i fikcjonalnych, fabularnych i dyskursywnych, w liryce, epistolografii, eseistyce i diarystyce.

Dzisiaj próbujemy rozpoznać i opisać najważniejsze przejawy pisarskiej emigracyjności oraz sposoby jej artykułowania. Wskazać możliwości ukazania nieujawnionych dotąd sensów, które kryją utwory powstałe na emigracji. Ale, co znaczy obecnie słowo „emigracja”, jak rozumieć prozę i poezję tworzone przez Polaków poza krajem w przeszłości i dzisiaj? Czy można mówić o paradygmacie polskiej dwudziestowiecznej literatury emigracyjnej? Jak wyglądają jej interpretacje czynione ze stanowiska kultur obcych, drugich ojczyzn jej autorów? Co wnoszą nowe odczytania dokonywane przy użyciu narzędzi antropologii kulturowej, rozpatrującej interakcje między swojskością i obcością oraz studia postkolonialne, badające dyskursy zwycięzców i zdominowanych, efekty władzy metropolitalnego centrum nad mieszkańcami opanowanych przemocą terytoriów?

Na takie i inne pytania próbują odpowiadać teksty zamieszczone w tym tomie.

W jednym z nich uznaje się, że emigracja jest kreacją, fikcją językową (M. Płachecki) i pojęcie to, nim zostanie użyte, winno zostać

precyzyjnie uściślone. W innym, iż emigracja to jedna z podstawowych sytuacji ludzkiego bycia w świecie. Uniwersalna, odpowiadająca kondycji współczesnego człowieka. Jeden z najstarszych toposów egzystencjalno-literackich, by tak rzec (E. Czaplejewicz). Ekskursem w wiek XIX jest artykuł poświęcony świadomości wygnania i wydziedziczenia w polskiej poezji romantycznej (A. van Nieukerken).

Nie da się przecenić wpływu polskiej literatury emigracyjnej powstającej po II wojnie światowej na określone nurty literatury, która rozwijała się w kraju (wątek „małych ojczyzn”, temat kresowy). Nie należy jej rozpatrywać jako jednolitego zjawiska/procesu, bowiem podlega zróżnicowaniu związanemu z czasem, miejscem i okolicznościami powstania (choćby utwory wydawane na obczyźnie do roku 1989, przejawy emigracji wewnętrznej w literaturze krajowej, polskie publikacje literackie za granicą po roku 1989) (E. Wiegandt, K. Krowi-randa, J. Klejnocki).

Nie można nie zauważyć, iż w jej obrębie ukształtowały się autonomiczne, wyraziste narracje, choćby te snute przez autorów pochodzenia żydowskiego, którzy opuszczali Polskę w różnych okresach, za każdym razem pod presją odmiennych uwarunkowań, by osiąść w Izraelu, Europie Zachodniej lub Ameryce (K. Adamczyk, A. Molisak, B. Chachulska). O wyodrębnianiu się w polskiej literaturze emigracyjnej autonomicznych kręgów tematycznych oraz niepowtarzalnych sposobach ich ekspresji decydowały również przemiany sytuacji politycznej na świecie wymuszające korekty w tonie przekazów o ustabilizowanych wcześniej wyznacznikach (A. Zieniewicz).

Jako fenomen wyraźnie zmieniający oblicze na przełomie XX i XXI wieku, polska literatura emigracyjna animuje próby wyznaczania figur jej paradygmatu, kształtującego się najpierw w nawiązaniu, potem zaś w opozycji do „polskiego losu emigracyjnego”, wypełnianego swoistymi treściami od czasu zaborów i łączonego z traumami oraz powinnościami, których najpełniejszą wersję przyniosły narracje o proveniencji romantycznej (E. Wiegandt, A. Fiut, W. Ligęza, M. Zaleski). Jej autorzy i bohaterowie wypracowali swoiste strategie bycia emigrantem, wrastania w obczyznę lub zachowywania wobec niej dystansu, czemu na różne sposoby dawali wyraz we własnej twórczości (A. Fiut, M. Zaleski, T. Wójcik, M. Kowalewska, J. Beczek, W. Lewandowski, A. Czyżak, A. Wieczorek, A. Galant, M. Jurek, R. Sowińska S. Zająć, G. Gała). Wariantowe realizacje owych figur i strategii emigracyjnych zachowań posiadają wartość znaku. Re-

tencyjno-protencyjna wartość takiego znaku ujawnia się w powtórzeniach.

Dwudziestowieczna opowieść emigracyjna ma swoje wielkie osobowości, ośrodki centralne (Londyn, Paryż), o których można mówić w kategoriach podobieństw i różnic, (A. S. Kowalczyk o M. Grydzewskim i J. Giedroyciu, N. Taylor-Terlecka o T. Terleckim, B. Kersky o F. Bondym, J. Margański, J. Olejniczak, M. Legierski, P. Rodak, K. Misztal o W. Gombrowiczu, M. Zaleski o Cz. Miłoszu) oraz peryferia, miejsca mniej znane (J. Reiman o wychodźstwie polskim na Węgrzech, E. Możejko o polskiej emigracji w Kanadzie).

Nacechowanie autobiograficzne, związki z konkretem egzystencjalnym czynią z polskiej poezji i prozy emigracyjnej XX oraz XXI wieku teksty wpisujące się w najżywsze tendencje literackiej dwudziestowieczności z jej stopniowym odchodzeniem od wielkiej historii zdarzeniowej ku opowieściom o przeżywaniu jednostkowym. Na ich przykładzie można obserwować proces pojawiania się zmian w rozumieniu historii współczesnej w ogóle. Nawet u najstarszych autorów emigracyjnych nie jest już ona utożsamiana z drogą postępu, prowadzącą ku szczęśliwej przyszłości ludów (H. Gosk). Przypomina raczej drogę pełną śmiertelnych zakrętów, pułapkę, zagadkę, niewiadomą. Bywa heroiczna, porywająca, częściej jednak okazuje się morderczym trudem pokonywania przypadków zgotowanych przez opór materii codzienności lub ironię losu.

Hanna Gosk

Andrzej Stanisław Kowalczyk